

Göbəklitəpə oğuzların ən qədim daş yaddaşı kimi

Azərbaycan ədəbiyyatının möhtəşəm nümunələrindən olan "Kitabi-Dədə Qorqud" dastanının oğuznamələrinin yaşı minillikləri əhatə edir. Dəli Domrulun Əzrayilla qarşılaşması, Basatın Təpəgözlə mübarizəsi kimi hadisələr onu düşünməyə əsas verir ki, oğuznamələrdə təsvir edilən belə hadisələr onların ən qədim tarixini ifadə edən hadisələrin mifoloji ifadəsi olmuşdur.

"Kitabi-Dədə Qorqud" dastanında diqqəti cəlb edən, təpələrlə bağlı maraqlı doğuran məlumatlar oğuzların tarixinin maraqlı səhifələrindən biridir. Belə ki, Anadoluda və Azərbaycanda bu gün arxeologiya elminin vasitəsilə araşdırılan qədim insanların yaşayış yerləri olan təpələrdən "Kitabi-Dədə Qorqud" dastanında atadan oğula yadigar qalan yerlər kimi bəhs edilmişdir. Məsələn, "Qazan bəy oğlu Uruz bəyin dustaq olduğu boy"da da təpələrdən "atadan oğula yadigar qalan yer" kimi bəhs edir. Dastanda Qazan xan oğlu Uruza "indiye kimi baş kəsmədin, qan tökmədin, mən öləndən sonra yerim boş qalacaq" deyir. Uruz isə cavabında-

"Dəvəcə böyüməsən, köşəkə ağlın yox, Təpəcə böyüməsən, darıca beynin yox! Hünəri oğul atadan görər, öyrənər, Yoxsa atalar oğuldanmı öyrənər"

- deyə cavab verir. Burada Uruzun "təpəcə böyüməsən, darıca beynin yox" sözləri onu ifadə edir ki, "təpələr dola-dola (böyüyə-böyüyə, ucala-ucala) atadan oğula yadigar qalıb, sənəin başında(təpəndə) isə darı qədər ağlın yoxdur". Yəni "ata bilməlidir ki, təpələrdə atadan oğula necə yadigarlar qoyulubsa bu uyğunluq ilə sən də öz oğluna yadigar qoymalısan, öz biliyini öyrətməlisən".

Başqa heyvanların deyil, xüsusilə dəvəni misal çəkərək Uruzun atasına dedi ki "dəvəcə böyüməsən köşəkə ağlın yoxdur" sözlərinin mənasından aydın olur ki, köşək dəvəyə baxarkən onda başqa heyvanlarda olmayan bir əlamət görünür. Bu dəvənin belində təpəyə bənzər hürgücüdür. Uruz bu mənada yenə təpəyə işarə edərək təpəni atadan oğula yadigar qalan özünə-məxsus yer kimi ifadə edir. Qazan xan onun igidlərin yanında dedi ki- "köşəkə ağlın yox, darıca beynin yox" sözlərinə əsəbləşmiş, əksinə atadan oğula yadigar qalan yerləri xatırlatdığı və bu sözləri oğluna gəldiyi üçün "əlini əlinə çalıb qas-qas gülür". Bu isə onu düşünməyə əsas verir ki, Kitabda təpələrdən atadan-oğula yadigar-miras qoyulan yerlər kimi bəhs edilmişdir.

Azərbaycanda və Anadoluda yerləşən qədim yaşayış məskənləri olan təpələrin tarixi adətən Mezolit, Neolit, Enolit, Tunc və Dəmir dövrlərini əhatə edir. "Kitabi-Dədə Qorqud" dastanında təpələrdən atadan-oğula miras qoyulan yerlər kimi bəhs edilməsi onu düşünməyə əsas verir ki, dastandakı oğuznamələrdə bu günə qədər elm aləminə məlum olmayan tarixi yerlərdən bəhs edilməsi, görünür, bu məkanları qorumaq üçün üstüörtülü şəkildə məlumat verilmişdir.

"Kitabi-Dədə Qorqud" dastanını təhlil edərkən 12 min il əvvələ aid olan Göbəklitəpədəki rəsmləri ifadə edən məlumatlar da onu düşünməyə əsas verir ki, Göbəklitəpə oğuzların daş üzərində yazılıb-düzülmüş ən qədim oğuznamələridir. Dastanda "Saluq Qazan xanın dustaq olub, oğlu Uruzun onu xilas etdiyi boy"da Qazan xanın qaradonlu kafirlərə-

"Ağ qayanın qaplanının erkəyində bir köküm var..."

Ağ sazın aslanında bir köküm var... Qorxu bilməz (əzəvay) qurd balası erkəyində bir köküm var..

Ağ sunqur quşunun erkəyi tək bir köküm var"-dəməsi və öz soy-kökünü bəhs edən heyvanların erkəyi ilə ifadə etməsi Göbəklitəpədə olan heyvan təsvirlərinin başqa bir ifadəsi ola bilər. Göbəklitəpədə heyvanların demək olar ki, hər birinin erkək olması onu düşünməyə əsas verir ki, bu heyvan təsvirləri insanların ata soyunu ifadə etmişdir. Dastanda Qazan xanın dilindən deyilən "əzəvay qurd öyi"yi" sözləri "qorxu bilməz qurd balası", yaxud "əzəvay qurd balası" deməkdir ki, burada "əzəvay" sözü həm də "ağzını açaraq dişlərini göstərən, hər an dişləməyə hazır, saldıran vəziyyətdə olan" deməkdir. Təsədüfi deyil ki, Azərbaycanda "əzəvay" adlı tikanlı bitkinin görünüşü də "ağzını açaraq dişlərini göstərən" vəziyyətdə boy atan tikanə verilən addır. Göbəklitəpədə erkək və dişləri göstərərək saldıran vəziyyətdə təsvir edilən heyvanlar onu düşünməyə əsas verir ki, bölgəyə yaxın ərazidə yerləşən və Diyarbəkirdə yaşayan Bayandur boyuna mənsub oğuzlar bəhs edilən tarixi bölgədən hələ qədim dövrlərdən xəbərdar olmuşlar. Fikrimizcə, dastanda xanlar xanı Bayandur xanın adı da təsadüfən ifadə edilməmiş, dastan müdrik bir şəxs tərəfindən qələmə alınarkən oğuzların qədim tarixini ifadə edən yerlər üstüörtülü şəkildə ifadə olunmuşdur.

Daşlar üzərində olan qaban, aslan, qaplan, tülkü, kerkəz, qaz, durna, ilan kimi heyvanlar "Kitabi-Dədə Qorqud" dastanında məcazi və həqiqi mənalarla bəhs edilən heyvanlardır ki, Göbəklitəpədə də bu heyvanların həqiqi və məcazi mənaları ifadə etdiyini düşünmək olar. Belə ki, kürəyində vəhşi qaplan təsvir edilmiş insan heykəli "ata soyunun yükünü çiyində, kürəyində daşıyan oğlan" mənasını ifadə edə bilər.

Qeyd etmək lazımdır ki, toxum və yumurta ovçu-yığıcı insanların istifadə etdiyi əsas qida mənbəyi olmuşdur. Burada təsvir edilən çantalar isə, fikrimizcə yumurta və toxum toplamaq

üçün istifadə olunan çantaların təsviri ola bilər. Bu mənada sütünlarda təsvir edilən çantalar bərəkəti simvolizə edir. Bu gün də Novruz bayramında süfrəyə toxum və yumurta qoyulması bərəkəti simvolizə edən anlayışlardan biridir. Fikrimizcə toxum və yumurta ovçuluq və yığıcılıqla məşğul olan insanların yaşadığı dövrlərdə, eyni zamanda Göbəklitəpədə də bərəkət rəmzi kimi qəbul edilmişdir.

Göbəklitəpədə iç-içə dairəvi şəkildə inşa olunmuş tikililər yumurtaya bənzəyir. Fikrimizcə burada, mərkəzdə olan tikilinin quruluşu yumurtanın mərkəzini(sarı hissəsini), kənar tikili ağ təbəqəsini, digər kənarı isə yumurtanın qabığını simvolizə edir. Kənar tikilidən daxilə doğru açılan yol ana bətinə gedən yol kimi ifadə oluna bilər. Belə olan halda bu "yumurta" "ana yumurtalığını" ifadə edir. Yumurtanın toxumunun və mayasının olduğunu nəzərə alaraq onda bu tikilini "döllənmiş ana yumurtalığı", yaxud "ana dölü" adlandırmaq olar. Buradakı "ana dölü" bu gün Anadolu, yeni "anamızın dölü olan yer" mənasını ifadə edir. Bu həm də onu düşünməyə əsas verir ki, "Anadolu" həm də Göbəklitəpəyə nəzərən yaranmış adlardan biridir.

Qeyd etmək lazımdır ki, abidənin mərkəzində yer alan iki edəd sütun atanı deyil, fikrimizcə oğlu simvolizə edir. Belə ki, bu sütunlar "ana döllündə" ereksiya vəziyyətində təsvir edilməmişdir. Onların qurşaqlarında kişi cinsinə aid olduqlarını ifadə edən testisli tülkü dərisi təsvir edilmişdir. Burada tülkü dərisinin rəngli olduğunu nəzərə alaraq qurşaqları "qumquma(rəngli) qurşaq" adlandırmaq olar ki, "Kitabi-Dədə Qorqud" dastanında "qumquma qurşaq" həm də oğlun belinin bərkliyini və igidliyini də simvolizə edir.

Buradakı sütunların "T" şəklində olması bu "oğulları" toxmaq kimi təsvir edildiklərini göstərir. Burada toxmaq "başı bərkliyi", "dözümlülüyü", "dəyanətli olmağı" və möhkəmliyi" simvolizə edir. Toxmaq et döymək üçün istifadə olunan bir əşyadır. Bu gün də Anadoluda və Azərbaycanda etin döyülməsində istifadə edilir. Burada toxmaq həm də "ətlə əlaqədar olan", yaxud "hər zaman et yeyən" mənasını ifadə edə bilər. Belə ki, bu gün də müxtəlif, yaxud eynicinsli əşyaların bir-bizinə dəyməsi, yaxud sürtürməsi zamanı hərəkətdən yaranan əlamətə "yeyilmə" deyirik. "Kitabi-Dədə Qorqud" dastanında demək olar ki, daima heyvan eti ilə qidalanmaqdan bəhs olunur. Ovçuluq həm də Göbəklitəpədə fəaliyyət göstərən insanların əsas peşəsi olmuşdur.

Göbəklitəpədə oğuzlarla bağlı diqqəti çəkən əlamətlərdən biri də oğuz damğalarının buradakı sütunlarla və sütunlardakı təsvirlərlə bənzərliyi. Bunlara şərti "T" sütunları, kerkəz təsvirlərinin üst hissəsində olan təpələri (qabalıq) ifadə edən dalğavari təsvirlər, aypara və onun ortasında göbəyə bənzər təsvirlər misal ola bilər. Oğuz boylarından olan Alka bölük, Qara bölük, Tüger, Dodurqa, Çuvaldar, Çepni boylarının damğaları ilə Göbəklitəpədə olan təsvirlərin bənzərliyi onu düşünməyə əsas verir ki, bu boyalar ata soyunu unutmamaq üçün öz damğalarını Göbəklitəpədə olan təsvirlər əsasında müəyyən etmiş, ata soylarını izlərinə bu təsvirlərlə qorumuş, nəsilən-nəslə miras qoymuşlar.

Kamal GÜLMALIYEV
"Əlinəçəqlə" Tarix-Mədəniyyət Muzeyinin direktoru